

született gyermeknek golyó ellen védő órszerként adták a megszártított burkot, ha háborúba indult.

Jeles vajdasági gyűjtések, publikációk foglalkoztak már Polner könyvével rokon hazai gyűjtésekkel, gondoljunk csak Jung Károly vagy Kovács Endre könyveire, melyek az emberélet fordulóinak gazdag néprajzi ismereteit elemzik. Mégis hasznos olvasmány a *Boldogasszony ágya*, hiszen az szociográfiai szöveggyűjtemény is a századelő alföldi parasztságának társadalmi és gazdasági helyzetéről, jobban mondvá a nyomorúságos szegénységről, amikor a talán egyetlen széket kellett összetörni tűzifának, hogy az első fűrdővizet fölmelegítsék.

A könyv misztikus világát Fontos Zoltán illusztrációi teszik érzékletesebbé.

SILLING István

ARISZTOTELÉSZ ÉS A MODERNEK

Heller Ágnes: *Általános etika*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1994

Heller Ágnesnek mind a mai napig szinte több könyve és tanulmánya olvasható idegen nyelven, mint magyarul. Ez a kötet is angol nyelven íródott, és az előszóban olvasható tervezet szerint egy háromkötetes erkölcselmélet első darabja. Az első kötet az általános etika, amely erkölcsértelmezési kérdésekkel foglalkozik, a második az erkölcsfilozófiát, a problémakör normatív közelítéseit tartalmazza, a harmadik pedig a magatartáselméletet, a paidea modern kérdését taglalja. Úgy látszik tehát, végre elérkezett lefordításuk ideje. Ma még ugyan nem a teljes művet vehetjük kézbe, ám remélhetőleg nemsokára a többi kötet is olvasható lesz.

Az általános etika bizonyos értelemben példás erkölcselméleti és axiológiai, nem igazán normatív megközelítéssel szolgál. Így az első fejezet nyomán, amely a *Conditio humana* címet viseli, szinte azonnal Hannah Arendt *Human Condition* című kiváló könyve juthat eszünkbe, és azokra az életkondíciókra, a sajátosan arendti értelemben felfogott egzisztenciális szituációkra gondolhatunk, amelybe a véletlen csodálatos szüleményeként a mai ember beleszületik. Nem tanításokkal szolgál, hanem modern és premodern sorsokat, normákat elemez. Az elemzésbe viszont egy másik, a modern szociológia értelmezési síkjára is bekapcsolódik, hogy magyarázatot keressen a kései modernitás egyik igencsak égető kérdésére: vajon mi lett a modernitásban a premodern korok évszázadokig mértéket adó szociális hagyományával és erkölcsével? A válasz a szociológiai kutatások alapján eléggé nyilvánvaló: a modern kor más, funkcionális rendet teremtett, és a premodern mércékről egyszerűen megfeledkezett. Egy antik felhangokkal rendelkező erkölcsfilozófiára azonban, mintegy a liberális diskurzus és a modern társadalmi intézményrendszer erkölcsparasztó hatásait figyelembe véve, igenis szükség van. Heller Ágnes könyve épp e történeti távolság fényében nyeri meggyőző erejét és ezért – véleményem szerint – fontos feladatot vállal fel. Hogy ezt megvilágíthassam, nem egészen a kötet szellemében, hanem Niklas Luhmann társadalomelméletének néhány alapvonását felvázolva, némi kitérőt teszek.

Bizonyos értelemben Luhmann az a szociológus, aki mintegy kísérletet tett a fenomenológiai szociológia és a társadalmi funkcionalizmus összeegyeztetésére, ugyanis megadta a modern társadalom funkcionális alrendszerének fenomenológiai, ebből kiindulón pedig egyfajta tudásszociológiai levezetését. De vegyünk egy – a jelen összefüggésbe vágó – példát: ha mondjuk valaki az utcán leszóltja a járókelőket, és azt meséli el nekik, hogy képzeljék el, a szomszédja tegnap teregetés közben a kezében tartott lepedővel egyszer csak felemelkedett, és a mennybe ment, akkor az elképzelt járókelők különböző képletek szerinti válaszokat adhatnak. Így például, ha a delikvens járókelő egy tudós, netalán egy fizikus, akkor adott esetben azt mondja, hogy ez a beszámoló képtelenség és megtörténté igen valószínűtlen, mivel a statisztikus fizika entropikus elveinek teljesen ellentmond. Ha egy esztéta, akkor szerencsés esetben elmosolyodik, és Márquez *Száz év magányára* gondol, s a regénybeli mennybemenetellel való hasonlóságot felidézve a botrányos beszámolót mégis érdekesnek és az egész megszóltást groteszk szituációnak tartja. A meglepett járókelő közhivatalnok is lehet, és azt is válaszolhatja, hogy az a tegnapi esemény teljesen szabálytalan, mivel engedély nélkül a légtérbe lépni a mai jogszabályok szerint szigorúan tilos.

Ez a kissé meghökkentő példa mégis a modern társadalmak életvilágának racionális háttérére utal. Max Weber nyomán a szociológia a tág értelemben vett európai kultúra különböző szféráiról beszél, amelyek mintegy a modern társadalom intézményes alapjaira is befolyást gyakorolnak. Így a tudomány, a jog, a gazdaság, a szűkebb értelemben vett kulturális tevékenységek, a politika, a közigazgatás, az oktatás intézménye a kulturális racionalizálódás ösvényein haladva mind-mind elkülönül, és az intézményes professzionális logikájával fogja fel és oldja meg a felmerülő társadalmi és kulturális feladatokat. Ezek a válaszok pedig nem egyformák. A fenti példa szerint ugyanarra a jelenségre legalább három különböző fenomenológiai síkon adható kulturális válasz. Az első válasz lényegében eldöntötte, hogy a beszámoló igaz-e vagy sem, a második, hogy szép vagy nem, a harmadik, hogy jogszerű-e vagy jogszerűtlen. Az első válasz a tudományé volt, a második esztétikai attitűdre utalt, a harmadik pedig a közigazgatás intézményes feleleteivel mutat rokonságot. Luhmann szerint válaszaink általában azért oly eltérőek, mert a modern társadalmak intézményes szocializációja bizonyos mérvű elköteleződést is reprodukál egy adott válasz iránt. Az adható lehetséges válaszok közül a modern kor emberének pedig szelektálnia kell, mivel ha nem ezt tenné, e mai plurális világban egyszerűen elvesztené orientációs képességeit. A szocializációs folyamat így egyben a személyes érdeklődés partikularizálódását is kitermeli. Miközben tehát egy adott válasz mellett kötelezzük el magunkat, a többi lehetséges válasz bizonyos értelemben háttérbe szorul, kikerül a látókörből, és egy fenomenológiailag értelmezhető tagadás nyomán az aktualizált tudásforma 'környezetét' alkotja. Luhmann erre a fenomenológiai interpretációra építette fel a modern intézmények vizsgálatát is: véleménye szerint társadalmunk minden többé-kevésbé legitim intézményének van egy bináris kódja, amely az intézmény normatív rendjét és környezete közötti határmegvonását szabályozza. A tudományos kompetencia kódja az igaz-hamis, a jogrendszeré és a közigazgatásé a jogszerű-jogszerűtlen, a politikáé a kormányzat-ellenzék dichotómiája, a kulturális intézményeké többnyire a szép-csúf, az oktatásé (bár ez még vitatott) a tudja a diák-nem tudja, a gazdaságé a nyereség-veszteség, a sajtóé a hírérték megléte-hiánya stb. A modern társadalmi cselekvés tehát bizonyos értelemben egy kulturálisan is értelmezhető, szekularizált háttértudással rendelkezik,

amely szelektív mozzanatokot is magában foglal. Ezen intézményes kompetenciák gyakran konfliktusba is kerülhetnek, és viszályuk olykor meg sem oldható. Mármost az ezzel előálló értékfilozófiai problematika igencsak összetett. Egyrészt ezen intézmények vezérlődjá is egyfajta végletesen szekularizált értékorientációs kategóriarendszer meglétére utal, amely az intézményes cselekvés célélérési és célkitűzési folyamatait vezérli, másrészt ezen értékorientációs kategóriákon kívül a modernitásban szinte nincs is semmi, amelyre a modern polgár támaszkodhatna. Vannak ma ugyan bizonyos elvont elvek, mint például az igazságosság és a polgári egyenlőség, de ezeknek mindennapi leosztását már vagy a bürokratikus jogi szféra, a politikai diskurzus, vagy a ma már egyre inkább saját logikája szerint viselkedő sajtó karolja fel. Az intézmények orientatív funkcióin kívül tehát – Heller Ágnes szavaival – voltaképpen a semmibe vagyunk belehajítva. Másrészt, ezen értékorientációs kategóriák bizonyos értelemben egypólusúak, hisz egyértelműen nyilvánvaló, hogy melyik a bináris pár követendő pólusa: a jó, a szép, a jogszerű stb.: a másik pólus pedig olykor még szankcionálható is, s az egyik 'világ' válik a voltaképpeni követendő 'világgá'. Így a modern intézmények klasszikus kispolgári családot felváltó egyre erősebb szocializációs szerepe voltaképpen saját intézményes logikájának képére formálja a későújkor emberét. A célélérés (vagyis a preferálandó pólus legalábbis látszólagos elérése) érdekében a mai ember szinte minden eszközt – szélsőséges esetben mondjuk, letagad, hazudik stb. – bevet, csak hogy a pillanatnyi intézményes logika felállította követelményeknek megfeleljen. Cselekedetének sikerét pedig épp az intézmény latens követelményrendszerének teljesítésével a közvélemény is elismeri. A reputáció ezért oly jelentéssel fogalom a modern korban; az iskolában pl. a megfelelő osztályzat még a csalást is megbocsáthatóvá teszi.

Ha viszont Arisztotelész gyakorlati filozófiáját vesszük szemügyre, akkor egészen más világba csöppenünk. Az antik közösség erényjavai egészen más normatív struktúrákat képeznek. A cselekvés szabályai voltaképpen többpólusúak voltak, és az antik polisz polgárának személyes boldogulása mindenkor e szélsőséges (mértéktelen) pólusok közötti mértékszerű, mértékadó és példamutató közép eltalálásában rejlett, miközben ennek mikéntje előírva és meghatározva egyáltalán nem volt. Egy triviális példa: a szabad cselekvés két szélsősége, a vakmerőség és a gyávaság között rejlik valahol a helyes erényes cselekvés, a bátorság fenoménje, és ez az, amelyet minden egyes magára valamit is adó athéni polgárnak fürkésznie és keresnie kellett. Gyakran, amint a *Nikomakhoszi Etika* második könyvében olvashatjuk, a szélsőségeknek még megnevezése sincs, de ott motoszkal és rejtekezik bajt okozó voltak. Olykor viszont csupán a szélsőségeket vagyunk képesek kimondani, s a megfelelő középre hiányzik a megnevezésünk. Így ezen szabályok applikációinak formája az antikvitásban sohasem volt expliciten kifejezett, a személyes fronészisre, az előremutató felelősséggel járó mérlegelésre volt bízva. Ez a fronészis pedig – mint kikövetkeztethető – a privát erkölcsiség genealógiájának alulról építkező, centrális mozzanata. Megítélésem szerint – és a neoarisztotelianus gyakorlati filozófia képviselői szerint – a fronészisnek ma is centrális, a modern univerzalisztikus gyakorlati eszméket konkretizáló és pótló szerepe van. Ezek az erények ugyanis mai értelemben felfogva is a közösség fenomenalisztikus, jórészt intézményen kívüli javait jelentik, amelyek visszacsempészésük nyomán a modernitás univerzalisztikus elvei mögött tátongó úrt kitölteni képesnek látszanak. Ugyanis egy ilyen személyes elköteleződéssel járó

transzfunkcionális orientatív világ teremtheti meg a mai felelősségszegény társadalmakban az intézményes funkciók kritikai kényszerét.

Heller Ágnes a kötetben formális áttekintésbe és rendszerezésbe kezd, az erkölcsiség strukturális változásait mutatja be, hogy a kötet végén a felvázolt változások és a szociológiai kutatások nyomában a modern, univerzalisztikus elvek megjelenése előtti normatív képletek újra meggyőző erőt nyerjenek. A fejezeteket végigolvasva ugyanis már összeáll a kép. Az elemzés során mindenütt érdekes exkurzusokat olvashatunk Arendt, MacIntyre, Habermas, Weber, Luhmann és mások idevágó gondolatairól, azokról, akik e témában a mai korban is mondani tudnak valamit. Így a könyv vége felé az alapkérdésre – miszerint jó emberek léteznek, hogyan lehetségesek? – már ezen elemzésekkel összevetve születik meg az antik mércére támaszkodó válaszhoz hasonló: személyes példájuk a kör egyetlen apró középpontja, amely felé minden szélsőséggel szemben az embernek (a modern embernek is) törekednie kell. Ez a középpont viszont (a tradíciók formálta korokkal ellentétben) már a kierkegaard-i értelemben vett választás hozadéka. Hiszen a jó forrásának – mint írja Heller Ágnes – kérdése érdemben meg nem válaszolható.

E rövid vázlatnak csupán a kérdésfeltevés háttérét felvázoló szerepe lehet. A kötet szisztematikusan feltárja és elemzi a modernitás univerzalisztikus elveit, és ezen elvek határain belül voltaképpen egy ma is releváns normatív tükröt tárt az olvasó elé, hogy őrá magára bízva a választást: felállalja-e korunk lehetséges transzfunkcionális orientációinak fürkésző kutatását, vagy sem? Ha igen, méltán mondható választása dicséretesnek. Egyben pedig esélyt ad magának arra is, hogy azzá a jellemmé legyen, akiből az arisztotelészi és az antik etika oly középponti fogalma, mint a hexis, érdemben lép elő.

NAGY Attila

MODO PEREGRINO, AVAGY A GEOPOÉTIKA KÍSÉRTÉSE

Kenet Vajt: *Nomadski duh* (Kenneth White: *L'esprit nomade*). Beograd, 1994

A kortárs gondolkodásban kísért a kihívás, hogy analógiákat keressen különböző műfajú, tárgyú és stílusú szövegek, meghatározó szellemi vonulatok, sőt más-más kultúrák interferáló diskurzusai között. Ellenállhatatlan a kísértés, hiszen egy planetáris kultúra, egyfajta világpoétika – bár kialakítására csupán törekedni lehet – olyan nézőszögben való elhelyezkedést kínál fel vagy inkább ígér, amely megszámlálhatatlanul sok perspektívára nyithat.

Érintkezéseket kereső, illetve teremtő, komplex látásmódja érzékelteti, hogy Kenneth White is enged e kísértésnek. Szövegmondatainak a gondolatforrások különleműsége ellenére is sarjad közös magja: a prezentált széttartást, szétszórtságot szinkronizálni egy sajátos elgondolásban, amely bár nem kiegyenlítő, mégis egységesítő. Ha arra gondolunk, hogy a posztmodern elméletírói az összefüggések általános felbomlásáról beszélnek, hogy mindenekelőtt a különbséget, a másságot, az eltérést hangsúlyozzák, hogy a párbeszéd kidomborításával szemben egy bizonyos disszenzusnak nevezett kultúrát részesítenek előnyben („ez ugyanis a különleges állapotok elmélyítését jelenti és újra rendkívülivé